

**Вилучення церковних цінностей на допомогу з голодом
у 1921 – 1922 рр. в Україні**

Найбільший вплив на національне становлення українського народу справило православ'я. У його духовному просторі відбувався етногенез української нації, формувалося та розвивалося національно-культурне життя українців.

Історія православної церкви в Україні 20 – 30-х років ХХ століття практично неможливо розглядати поза контекстом історії української державності. Саме сьогодні потрібне неупереджене, об'єктивне вивчення історії, діяльності, тенденцій розвитку православної церкви в Україні, а насамперед взаємовідносин православної церкви та держави.

Питання про становище церкви у 20 – 30-х роках ХХ століття досліджували багато вчених як радянських так і сучасних науковців. Дослідженням питання про вилучення церковних цінностей слід відзначити таких науковців як В. Верига [1], П. Воля [2], А. Зінченко [3], І. Сухоплюєв [6], М. Ятленко [7].

Кампанія з вилучення церковних коштовностей і дзвонів була насильницькою кампанією проти церкви, яку провели більшовики у 1920 – 1930 рр. під приводом боротьби з масовим голодом у Поволжі, Україні та інших регіонах. В рамках кампанії на користь держави вилучалися вироби з дорогоцінних металів та дорогоцінні камені, що перебували в храмах усіх конфесій.

Ще в декреті радянської влади від 26 жовтня 1917 року, прийнятому II Всеросійським з'їздом рад, йшлося про те, що земельна власність, включно з

монастирською і церковною, стає «здобутком народу». 23 січня 1918 року Ленін підписав декрет Раднаркому «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви», який позбавляв церкву права володіти рухомим і нерухомим майном. Храми і необхідні для богослужіння предмети передавали громаді віруючих за договором з місцевою владою [5, с. 662].

Улітку 1921 року на півдні України спалахнув голод. Від посухи дуже постраждали сім губерній південної та середньої смуги: Миколаївська, Одеська, Запорізька, Кременчуцька, Катеринославська, Донецька та Полтавська, які зібрали з восьми головних хлібних культур лише 75% посіяного зерна. На Черкащині у 1921 році теж був зафіксований великий недорід, особливо це стосувалося повітів, що входили до складу Кременчуцької губернії.

Офіційною версією тяжкого голоду завжди була посуха 1921 року. Але основні причини масової загибелі людей в Україні – політика більшовицької партії і методи її здійснення, насамперед – продрозкладка, яка й далі діяла в українських селах. Крім того, посиливши руйнівну та спустошливу дію природних явищ (посухи та неврожаю) численними конфіскаціями продовольства, офіційна центральна влада фактично вперше випробувала голод як ефективний засіб придушення антибільшовицького повстанського руху, яким було охоплене українське село. За офіційними даними, наприкінці 1920 – на початку 1921 років тільки у великих повстанських загонах налічувалося понад 100 тисяч осіб. Конфіскуючи продовольчі «рештки» навіть у селян постраждалих губерній, більшовики допомагали природному лихові розправитися із селянським повстанським рухом, небезпідставно вважаючи, що голод впорається з повстанцями краще, ніж каральні загони [1, с. 17].

Церква одразу відгукнулася на велику трагедію. 22 серпня 1921 року Патріарх Тихон видав послання, в якому закликав віруючих усіх конфесій – як у Радянській Росії, так і у всьому світі – допомогти голодуючим. Скрізь у церковних громадах почалося створення комітетів допомоги голодуючим. Церква вирішила пожертвувати й цінностями, які не мали богослужбового значення.

У декреті ЦВК від 23 лютого 1922 року акценти зміщуються з участі церкви у справі допомоги постраждалим від голоду на примусове вилучення владою

церковних цінностей. На місцях створювалися спеціальні комісії, які обшукували церкви і приймали рішення про вилучення цінностей. А щоб нейтралізувати значимість ініціатив священнослужителів самостійно надавати допомогу голодуючим, 24 березня 1922 року ЦК КП(б)У ухвалило рішення, за яким духовенство могло організовувати їдальні для голодуючих виключно «під вивіскою комісій допомоги голодуючим». А 3 квітня Політбюро ЦК РКП(б) прийняло до виконання в Україні директиву ЦК РКП(б) про заборону брати з церков замість коштовностей гроші або продовольство [7, с. 99].

Патріарх Тихон закликав віруючих не здавати церковні цінності. В місцеві та центральні радянські органи стали надходити численні скарги щодо конфіскацій. Натомість влада ухвалила постанови, за якими особи, які приховували цінності або інвентарні описи церковного майна, підлягали кримінальному покаранню аж до розстрілу.

У квітні було створено Центральну комісію по вилученню церковних цінностей (вилкомісію), головою якої був призначений Микола Скрипник. До її складу також входили представники Державного політичного управління (ДПУ). За постановою ВУЦВК безпосередньо конфіскацією займалися спеціальні комісії з представників комітетів допомоги голодуючим (помголи), голів виконкомів та фінвідділів. Пов'язані з цим питання розглядалися на закритих пленумах окружних виконкомів. В акції також брали участь міліцейські або військові підрозділи, зокрема частини особливого призначення, котрі використовувалися в разі загострення ситуації.

Темпи розпочатої кампанії не влаштовували партійне керівництво. Секретар ЦК РКП(б) В.Молотов у шифротелеграмі, направленій до Харківського, Катеринославського та Донецького губкомів партії, наполягав розширити рух допомоги голодуючим до загальнонародних масштабів, добиваючись того, щоби до нього були залучені робочі всіх фабрик і заводів. Інакше, говорилося в документі, політичним переможцем у боротьбі проти голоду зможе вийти духовенство. Партійне керівництво вимагало прискорити проведення кампанії й погрожувало покарати винних. Уже в травні були вжиті певні заходи. Так, голова Дебальцевської повітової вилкомісії був відданий під суд ревтрибуналу за

бездіяльність під час відчуження церковного скарбу. У період з 1 по 11 травня тільки у Донецькій губернії було відчужено приблизно 2181 кілограм срібла, 384 грами золота, близько 500 грамів перлів, а також 106 діамантів, понад 50 рубінів, сапфірів та іншого дорогоцінного каміння. 14 квітня Політбюро ЦК КП(б)У ухвалило переправити всі конфісковані в Україні коштовності до Москви. Але у зв'язку з тим, що «голодуюче населення УРСР становить 15 відсотків голодуючих усієї федерації, поставити перед ЦК Помгол РСФРР через ЦК РКП(б) питання про передачу Україні для боротьби з голодом 15 відсотків цінностей, зібраних по всій федерації» [3, с. 99].

На місцях, як правило, вилучення проходило без належної підготовки. Непоодинокими були випадки, коли члени комісії глумилися над святинями та знущалися з релігійних почуттів віруючих. Деякі комуністи пропонували не морочитися з релігійниками, а застосувати революційні заходи - експропріювати скарб уночі шляхом несподіваних нападів на храми. У Донбасі подібний випадок стався у Слов'янському повіті. Уночі проти 24 квітня 1922 р. напередодні приїзду вилокмісії до Святогірської обителі невідомі здійснили погром Преображенської церкви монастиря. Ймовірно, це була ланка одного ланцюга лівацької тактики деяких більшовиків, щоправда, засудженої більшовицьким проводом. ДПУ УРСР вимагало припинити подібні дії й навіть попереджало про притягнення винних до суворої відповідальності, але ніхто з них не був покараний, принаймні, відомостей про це не було знайдено.

Натомість ЦК партії приділяв особливу увагу проведенню агітаційної роботи, за допомогою якої більшовики розраховували зіграти на релігійних почуттях віруючих і примусити їх добровільно пожертвувати дорогоцінності. У партійних інструкціях підкреслювалось, що агітації, аби уникнути зайвих конфліктів, треба було надати «характер далекий від усіякої боротьби з релігією та церквою, а цілковито спрямований на допомогу голодуючим» [6, с. 87].

Підсумки кампанії 1922 – 1923 рр. були не дуже значними для радянського уряду. Очікуваних церковних скарбів на кілька сотень мільйонів, а то й мільярдів золотих карбованців, про які говорив Ленін, не виявилось. Усього в Радянському Союзі було отримано 4 мільйони 65 тисяч золотих карбованців, але до центру

надійшло лише три з половиною мільйони з яких на потреби голодуючих, вірогідно, пішла незначна частина [4, с. 84].

Переважна частина вилучених у церкви 1922 року цінностей пішла в переплавку, а отримані з продажу гроші були витрачені на проведення самої кампанії щодо їх вилучення: антицерковна агітація, технічне забезпечення (транспорт, вантажники, пакувальні матеріали, тощо.), надкошторисних асигнування, тощо. Значна частка цінностей пішла на утримання партійного та радянського апарату. Саме в цей час співробітникам апарату були збільшені зарплата, різні види постачання, тощо [2, с. 55].

Натомість Православна церква, що отримала від радянської держави дозвіл самостійно займатися збором коштів для допомоги голодуючим, в період з 19 лютого, коли відповідне звернення Патріарха Тихона було опубліковано в газетах, по 23 лютого 1922 р. зібрала близько дев'яти мільйонів рублів. золотих рублів.

Література:

1. Верига В. Конфіскація церковних цінностей в Україні в 1922 р. / В. Верига. – К.: Видавництво ім. Олени Теліги, 1996. – 192 с., іл.
2. Воля Павло. Вилучення церковних цінностей (Допомога голодним чи антирелігійна кампанія?) / Павло Воля // Розбудова України. – 1997. – № 3. – С. 53 – 57.
3. Зінченко Арсен. Доля церковних дзвонів у 20 – 30-х рр. в Україні / Арсен Зінченко // Київська старовина. – 1996. – № 6. – С. 97 – 106.
4. Итоговая кампания по изъятию церковных ценностей // Агитпропаганда. – 1922. – № 6. – С. 84 – 86.
5. Історія України від найдавніших часів до сьогодення. Збірник документів і матеріалів / За аг. ред.. А.П. Коцура, Н.В. Терес. – Київ – Чернівці: Книги-XXI, 2008. – 1100 с.; додатки.
6. Сухоплюев И. Изъятие церковных ценностей / И. Сухоплюев // Агитпропаганда. – 1922. – № 4 – 5. – С. 84 – 90.
7. Ятленко М.М. Антирелігійна кампанія радянської влади в Україні в 20 – 30-і роки ХХ століття / М.М. Ятленко // Історичні записки: Збірник наукових праць. Вип. 5. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2005. – С. 97 – 103.